

of a police quest in higher education institutions that provide training for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine]. URL : https://okop.naiu.kiev.ua/assets/files/MVS/metod_quest.pdf. [in Ukr.]

11. Liskovych M. Chotyry roky Natspolitsii: reforma chy zmina formy? [Four years of the National Police: reform or change of form?] URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2753095-cotiri-roki-nacpolicii-reforma-ci-zmina-formi.html>. [in Ukr.]

SUMMARY

Borys O. Lohvynenko, Serhiy O. Ihnatov. Special features of police training in higher education institutions of the MIA of Ukraine. The article deals with disclosure of the peculiarities of police training in higher education institutions that belong to the sphere of management of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (departmental institutions). Emphasis is placed on bringing the domestic higher education system in line with European standards. Attention is paid to critical remarks on further prospects for the development of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Argued own position on the feasibility of maintaining the functioning of the departmental police training system. Emphasis is placed on the expediency of maintaining the training of police officers in the specialty 081 «Law» in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The most important features of police training in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are the following: a) consistent adaptation to the requirements and features of policing; b) successful combination of theoretical approaches in the acquisition of legal knowledge with the practice of implementing legislation that occurs during training using elements of the police quest; c) unification of teaching materials available remotely, which should facilitate the exchange of best practices and access to knowledge at any time via the Internet.

Keywords: *police training; specialty; quest techniques; specific learning conditions; adaptation; National Police.*

UDK (УДК) 342.9

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-13-22

Юрій ПАЙДА®
доктор юридичних
наук, доцент

Денис САВЧУК®
директор коледжу

(Приватний ЗВО «Кам'янець-Подільський
податковий інститут»)

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ СИЛИ, СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ТА ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Розглянуто питання щодо гарантій дотримання прав особи й у сфері застосування примусу. Наголошено, що у забезпеченні прав громадян у процесі застосування адміністративно-примусових заходів особливу роль відіграють юридичні засоби превентивної дії. Детально розглянуто види класифікацій проваджень щодо застосування заходів примусу в науковій та навчальній літературі. Акцентовано на дослідженні їх основних стадій: аналізу ситуації; прийняття рішення в справі; виконання; оскарження або опротестування рішення у справі.

Ключові слова: *заходи адміністративного примусу, гарантії прав особи, провадження щодо застосування заходів примусу, класифікації проваджень, стадії проваджень.*

© Пайда Ю. Ю., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

vovo4ka23@ukr.net

© Савчук Д. А., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3820-9323>

savchukdenis8888@gmail.com

Постановка проблеми. Для забезпечення демократичної спрямованості діяльності владних суб'єктів в основі їх діяльності має бути покладений обов'язок дотримуватися беззаперечного пріоритету прав і свобод людини і встановити невідворотну відповідальність органів і посадових осіб за невиконання цього обов'язку. Йдеться про запровадження у відносинах між владою і людиною принципу верховенства права, який є домінуючою цінністю сучасного цивілізаційного процесу.

Особливо актуальним питання дотримання принципу верховенства права та забезпечення прав людини є під час застосування примусових заходів працівниками правоохоронних органів, адже будь-який примусовий захід треба розглядати як порушення втручання та порушення прав громадян, хоча й дозволене у вигляді винятку та закріплене законом.

1. Дотримання прав людини під час застосування заходів адміністративного примусу. Права громадян в публічному управлінні забезпечуються певною системою гарантій. Ці гарантії так само забезпечують дотримання прав приватної особи і у сфері застосування примусу правоохоронними органами. Однак специфіка самого застосування примусу правоохоронними органами має в цьому випадку внутрішню суперечність. По-перше, гарантії повинні бути надійним захистом від можливих незаконних дій з боку посадових осіб в процесі застосування примусу. А по-друге, оскільки велику частину діяльності правоохоронних органів містить безпосереднє забезпечення публічної безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (ст. 2 Закону «Про національну поліцію»), ці гарантії повинні діяти так, щоб не утворювати зайвих перешкод для оперативного реагування [1, с. 10], тобто забезпечувати певну свободу дій посадових осіб у межах встановлених законом повноважень. І, нарешті, головна специфіка гарантій прав особистості у сфері охорони громадського порядку і, зокрема, під час застосування заходів адміністративного примусу полягає в тому, що вони починають діяти, як правило, або під час застосування, або вже після застосування їх до особи.

У зв'язку із цим важливу роль у забезпеченні прав громадян у процесі застосування адміністративно-примусових заходів відіграють юридичні засоби превентивної дії, тобто такі, що попереджують незаконне або необґрунтоване застосування таких заходів. До таких гарантій під час застосування заходів примусу, як відмічається у спеціальних дослідженнях, належать: дотримання низки процедурних і процесуальних умов, санкціонування або отримання дозволу відповідних посадових осіб на здійснення деяких дій, додержання низки обмежень і заборон під час застосування цих заходів і т. ін. [2, с. 159].

Про неможливість відділення процесуальних форм з правовим примусом свідчить також те, що державний примус є вельми гострим і жорстоким заходом впливу і тому потребує особливої юридичної процедури, яка б відображала застосування державно-примусових засобів впливу на засадах правосуддя [3, с. 285]. Тому жодна важлива дія правоохоронного органу чи його посадової особи не може обходитися без регулювання її спеціальними процедурними правилами. А особливо це стосується заходів примусу, бо наслідком їх застосування може бути навіть позбавлення життя.

Саме це стало причиною того, що порядок застосування абсолютно всіх заходів примусу детально регламентований конкретними процедурними правилами, переважно законами. Зокрема, порядок застосування заходів примусу врегульовано законами «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», «Про попереднє ув'язнення», «Про Службу безпеки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України».

2. Адміністративно-правові провадження щодо застосування заходів адміністративного примусу. Класичні процесуальні галузі права ввели у вжиток категорію процесуальної форми. Узагальнюючи здобуті висновки, галузевики-процесуалісти зробили спробу на рівні загальної теорії змодельовати процесуальну форму як наукову конструкцію, яка розкриває структурно-технологічну характеристику будь-якої правової форми діяльності. За її допомогою надано змогу розчленувати правову форму діяльності на процесуальний режим, процесуальне провадження і процесуальні стадії [4, с. 46]. А однією з визначальних особливостей адміністративно-правової галузі є набагато ширше порівняно з кримінальним та цивільним процесом коло охоплених суспільних відносин. Це відповідно зумовлює структуру процедурної його частини як сукупності окремих проваджень, кожне з яких становить певну єдність послідовно здійснюваних дій і процедур, спрямованих на розгляд і вирішення індивідуально-конкретних (адміністративних) справ [5, с. 487].

Класифікацію проваджень у науковій та навчальній літературі здійснюють за різними

підставами, однак найпоширенішою є класифікація залежно від характеру адміністративної справи традиційно виділення неюрисдикційних адміністративних проваджень та юрисдикційних адміністративних проваджень. Незважаючи на те, що більша їх частина спрямована на вирішення справ «позитивного» характеру, що визначає їх неюрисдикційність, вагомим у цій діяльності є також розгляд справ про правопорушення, здійснюється правовий захист порушених або оспорюваних інтересів, ухвалюється рішення щодо застосування санкції, відновлення порушеного права, які охоплюються у групу юрисдикційних.

Провадження щодо застосування заходів примусу посідають певне проміжне місце між неюрисдикційними та юрисдикційними видами проваджень [5, с. 492], однак, на нашу думку, їх доцільніше досліджувати в рамках юрисдикційних проваджень.

Серед вчених відсутня єдність поглядів у питанні класифікації адміністративно-правових проваджень. Проте провадження у застосуванні заходів адміністративного примусу традиційно виділяється в окреме [6, с. 117; 7, с. 211]. Водночас спроб дослідження самого провадження щодо застосування заходів адміністративного примусу в адміністративно-правовій літературі не було.

Для полегшення аналізу порядку застосування примусу доцільно, на нашу думку, виконати аналіз відповідно до розуміння провадження як сукупності окремих стадій, що відносно відмежовані, виділені в часі й логічно пов'язані сукупності процесуальних дій, які відрізняються колом суб'єктів і закріплюються відповідними процесуальними актами. Саме у такий спосіб провадження із застосування примусу можна дослідити та описати в динаміці цього застосування.

У стадіях провадження можна виокремити ще простіші складові – етапи і дії, які можуть бути спільними або відмінними для декількох відмінних проваджень по застосуванню заходів примусу. Тож спільними можуть бути: прийняття рішення або отримання дозволу на застосування примусового заходу; попередження про намір застосування примусу; надання необхідної допомоги; негайна доповідь про негативні наслідки застосування заходу примусу та подання процесуальних документів про застосування відповідних заходів та інші.

Деякі з дій стосуються тільки певного провадження, наприклад, затримання особи, яка вчинила правопорушення, під час застосування фізичної сили. Тому виробити певний алгоритм, що міг бути застосовним до усіх проваджень, неможливо. Відповідно, варто виділити окремі стадії, у межах яких здійснюються окремі дії.

До основних стадій провадження традиційно відносять: стадію аналізу ситуації; стадію прийняття рішення в справі; стадію виконання; стадію оскарження або опротестування рішення в справі. Зважаючи на особливості проваджень із застосування заходів примусу, не всі з перелічених можуть бути застосовними, тому пропонуємо такі стадії:

Прийняття рішення про застосування заходу примусу. Цей етап не є врегульований нормативно будь-яким чином, однак як і інші управлінські рішення виходить від уповноваженого на те суб'єкта. Цей етап виділяється та досліджується в наукових джерелах [8, с. 50–53], є важливим, оскільки з нього розпочинається провадження, тому нами і виокремлюється в структурі провадження.

Рішення посадовою особою правоохоронного органу здебільшого приймається самостійно, однак, якщо він діє в межах операції чи групи, то тоді керівником операції або ж посадовою особою, яка відповідальна за групу. Винятком можуть тут бути положення Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», де вказується, що військовослужбовці строкової служби застосовують вогнепальну зброю за наказом свого безпосереднього командира (начальника), за винятком безпосередньої загрози життю і здоров'ю військовослужбовця (ст. 9).

Важливим є те, що рішення приймається на застосування якогось конкретного заходу примусу, що залежить від об'єктивних підстав, а також конкретних засобів, якими оснащений працівник правоохоронного органу (кайданки, гумові кийки тощо) [9, с. 71–73]. Заходи примусу можуть бути застосовані не тільки по одному, але і декілька водночас, вони можуть бути реалізовані або разом у комплексі, або послідовно. Але незважаючи на наведене, у зв'язку із особливістю таких владних рішень, об'єктивно вони визначають необхідність самостійної і швидкої реакції та оперативного використання заходів, дозволених законодавством. Крім того, рішення приймається не тільки про застосування або ні, не тільки про вид заходу, але і про час початку своїх дій та гіпотетичне завершення. Адже, як свідчить практика та наголошують науковці, прийняття грамотного та обгрунтованого самостійного рішення в екстремальних умовах з реалізації прав, наданих працівникам правоохоронних органів внутрішніх справ щодо застосування примусових заходів, особливо для недосвідчених співробітників, супроводжується певними труднощами [10, с. 52–55; 11, с. 83–87].

На прийняття рішення про застосування заходу примусу впливає сукупний аналіз трьох

чинників, а саме: обставин, що склалися, характеру правопорушення та особи правопорушника.

Характер обставинки, яка складається на момент застосування заходів примусу посадовою особою правоохоронного органу, залежить від реального співвідношення його сил, можливостей і засобів та цих самих чинників з боку правопорушника [12, с. 163]. До обставин, які можуть ускладнити відповідні дії правоохоронця, можна віднести: кількість правопорушників, наявність у них зброї або інших предметів, особливості місця застосування примусових заходів, час та можливість прибуття на допомогу інших підрозділів правоохоронних органів.

Працівник правоохоронного органу під час визначення характеру правопорушення повинен вміти досить швидко кваліфікувати саме правопорушення, а також чітко уявити правомірність своїх дій, щоб примусовий захід, який працівник збирається застосувати, був співрозмірний зі ступенем шкоди, заподіяної правопорушенням, яке припиняється [13, с. 168].

Врачування особи правопорушника містить: по-перше, аналіз ступеня небезпеки й агресивності особи, яка затримується; по-друге, аналіз співвідношення сил і врачування деяких індивідуальних особливостей людського організму. До того ж працівник правоохоронного органу, який має намір застосувати силу, повинен бути твердо впевненим, що перед ним саме правопорушник, а не особа, що опинилась на його шляху через випадковий збіг обставин.

Законодавство встановлює деякі особливості щодо прийняття рішення про застосування фізичної сили та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів для вгамування осіб, які знаходяться під вартою. До вказаних осіб деякі примусові заходи застосовуються правоохоронними органами з дозволу керівників. Дозвіл на проведення спеціальних операцій з використанням світлозвукових пристроїв відволікаючої дії, водометів, бронемашин та інших технічних засобів, застосування яких пов'язане з ризиком заподіяння шкоди здоров'ю людям навколо, дають начальники управлінь (відділів) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Київській області, містах Севастополі, начальник Центрального управління Військової служби правопорядку у Збройних силах України по місту Києву і Київській області, начальники територіальних управлінь Військової служби правопорядку у Збройних силах України або особи, які їх замінюють, голова центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань або його заступник, міністр оборони України, начальник Військової служби правопорядку у Збройних силах України або його перший заступник (ст. 18. Закону України «Про попереднє ув'язнення»). Також ця сама стаття визначає, що для припинення протиправних дій з дозволу і в присутності медичного працівника особи, взяті під варту, можуть поміщатися до камери для заспокоєння буйних осіб, на них може надягатися гамівна сорочка.

Вчені та практики неоднозначно оцінюють введення в законодавство такої обставини, що виключає злочинність діяння як виконання наказу чи розпорядження. На перший погляд видається правильним, що за діяння, яке здійснене внаслідок виконання злочинного наказу, відповідальність несе особа, яка віддала цей наказ або розпорядження. Але під час більш глибокого аналізу цього питання можна побачити й інше – у більшості співробітників буде виховуватись бездумне ставлення до наказів та розпоряджень замість того, щоб прищеплювати всім: і рядовим, і керівникам почуття відповідальності за свої дії [14, с. 282].

В окремих дослідженнях окремою стадією визначається приведення зброї або спеціального засобу у готовність. Однак, на нашу думку, він виділяється в окрему сукупність дій не в усіх випадках. Адже застосування примусу у вигляді фізичного впливу не передбачає такого етапу, тому і виділяти його окремо не потрібно.

Водночас у межах кожної стадії може здійснюватися певна сукупність дій, що характеризує особливість конкретного провадження. Тому в межах першої стадії, стадії прийняття рішення, може здійснюватися також і приведення зброї чи іншого засобу у готовність. Акцентування саме на цю дію у цьому етапі викликане тим, що працівники органів внутрішніх справ, з метою додержання заходів безпеки, повинні тримати їх у безпечному стані як для себе, так і для людей навколо.

Зокрема, п. 11 ст. 46 Закону «Про Національну поліцію» визначає, що поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обставині, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Порядок зберігання і носіння вогнепальної зброї, що знаходиться в розпорядженні поліцейського, перелік вогнепальної зброї та боєприпасів, що використовуються в діяльності поліції, та норми їх належності встановлюються міністром внутрішніх справ України.

Відповідно до положень Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю в односторонній необхідності пістолет носити в кобурі з пістолетним ремінцем на надійно застібнутому поясному реміні, при цьому кобура повинна знаходитися спереду, з лівого або правого боку;

автомат носити на автоматному ремені в положенні «на плечі», «на грудях», «на ремені», «за спиною». Відповідно, у цивільному одязі зброю необхідно носити на спеціальному спорядженні з дотриманням заходів запобігання її випаданню або витягуванню іншими особами [15]. Також під час несення служби поліцейським треба постійно контролювати наявність отриманої зброї, а саме: 1) перед застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, подоланням перешкод, якщо пістолет був оголений, необхідно увімкнути на ньому запобіжник, покласти в кобуру (спеціального спорядження) та вжити заходів, які б унеможливили його втрату; 2) після застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, подолання перешкод, падіння, виходу з місця значного скупчення людей, міського та іншого транспорту треба негайно перевірити наявність зброї, а також стан кобури (спеціального спорядження, автоматного ремня).

Попередження про намір застосування примусу. По тому як спеціальні засоби або вогнепальна зброя приведені у готовність, якщо дозволяють обставини, посадові особи, згідно зі ст. 10 Основних принципів ООН [16] називають себе як такі, дають чітке попередження про намір застосування конкретного засобу адміністративного припинення спеціального призначення.

Національне законодавство України передбачає обов'язкове попередження про намір застосування зброї, спеціальних засобів або фізичної сили, за умови прийняття рішення посадовою особою правоохоронного органу про застосування заходу примусу. Зокрема, ч. 2 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» регламентує, що застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно, якщо дозволяють обставини, передувати попередження про такий намір. Без попередження заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальна зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення або інших осіб. Аналогічні положення містяться й у Законі України «Про Національну поліцію» (ч. 5, 6 ст. 46), і в Кримінально-виконавчому кодексі України (ч. 2 ст. 106), і в Законі України «Про Національну гвардію України» (ч. 3 ст. 15). Останній нормативний акт визначає, що попередження може бути зроблено голосом, а в разі великої відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, і в кожному випадку бажано мовою, зрозумілою для осіб, проти яких ці засоби застосовуватимуться, а також українською мовою не менше ніж двічі з наданням часу, достатнього для припинення правопорушення. Водночас у жодному нормативному акті немає згадки про те, що посадова особа повинна назвати себе як така під час застосування відповідних заходів.

В окремих дослідженнях також науковці-фахівці з кримінального права та процесу роблять висновок, що окремою стадією у провадженні із застосування заходів примусу є надання часу на реакцію після попередження про застосування такого заходу. Такі висновки зумовлені положеннями ст. 10 Основних принципів ООН, що регламентують обов'язок посадових осіб з підтримання правопорядку, після того як вони зробили чітке попередження про намір застосувати вогнепальну зброю, якщо дозволяють обставини, надати достатньо часу для відповідної реакції на це попередження [16].

Безумовно, час на реакцію надається для того, щоб правопорушники усвідомили адресовані їм попередження з боку правоохоронців і припинили чинити напад чи збройний опір, скоєння правопорушення, зупинились під час здійснення втечі і т. ін. Крім того, реакція правопорушника на попередження дає змогу працівнику правоохоронного органу в кожному конкретному випадку, в будь-якій, навіть найскладнішій ситуації, визначити ступінь небезпеки посягання, дійсні наміри особи, особливо тієї, що здійснює напад, і тим самим унеможливити вірогідність помилки.

Також між попередженням і власне застосуванням сили може існувати й певний відрізок часу. Зокрема, ч. 1 ст. 43 Закону України «Про національну поліцію України» врегульовує, що поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського. Під час спеціальних операцій керівник операції в попередженні повідомляє, що в разі невиконання його вимог буде застосована сила; саме ж застосування сили може відбуватись вже без попередження конкретними виконавцями, причому іноді навіть через досить великий проміжок часу.

Однак, на нашу думку, все це ще не дає підстави виділяти час на реакцію окремою стадією провадження. Більш обґрунтовано було б, як і в разі приведення зброї у готовність, розглядати це як окрему дію, що становить стадію попередження.

Застосування заходу примусу. Згідно з положеннями Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, що затверджений Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р. [17], у коментарі до ст. 3 наголошується, що застосування сили посадовими особами з підтримання правопорядку повинно мати винятковий характер; хоча мається на увазі, що посадові особи з підтримання правопорядку можуть бути уповноважені на застосування сили, яка є розумно необхідною за цих обставин, з метою попередження злочину або під час правомірного затримання

правопорушників або підозрюваних правопорушників, або під час надання допомоги, під час такого затримання не може застосовуватися сила, що перевищує необхідні для цих цілей межі. Тобто вказана мета застосування сили: 1) попередження злочину; 2) проведення правомірного затримання правопорушників або осіб, які запідозрені в скоєнні правопорушення, або допомога в такому затриманні.

Те, що правопорушник потерпає від застосування вогнепальної зброї, деяких видів спеціальних засобів, заходів фізичного впливу, є наслідком того, що напрям дії цих чинників скерований саме на нього.

У науковій літературі теоретичні дослідження питань застосування зброї зводять її до поняття «приведення її в дію у відповідності з призначенням» [18, с. 284]. Тобто застосування вогнепальної зброї та деяких видів спеціальних засобів передбачає використання їх властивостей, передбачених тактико-технічними даними. Наприклад, застосування вогнепальної зброї або пристроїв з гумовою кулею, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, передбачає використання їх здатності досягати цілі, для якої такі пристрої використовуються. Застосування заходів фізичної сили передбачає використання мускульної сили, спеціальних прийомів боротьби чи рукопашного бою, що визначено Законом України «Про Національну поліцію України» та розкрито в наукових дослідженнях [19, с. 260], в цьому разі працівника правоохоронного органу.

Варто звернути увагу, що посадова особа правоохоронного органу уповноважена застосовувати спеціальні засоби та вогнепальну зброю тільки в разі, якщо вона пройшла відповідну спеціальну підготовку.

Припинення застосування заходу примусу. Припинення застосування заходів примусу здійснюється при настанні різних чинників. Вони можуть бути виділені у три групи. Перше, це коли досягається мета застосування – суспільно небезпечне діяння припинено. Це найпоширеніша причина та підстава. Наприклад, ч. 7 ст. 42 Закону «Про Національну поліцію України» визначає, що поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату. Друге, коли є необхідність виконання розпорядження лікаря про припинення застосування, зокрема гамівної сорочки. Зокрема, ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначає, що гамівна сорочка застосовується з дозволу і в присутності медичного працівника. А також застосування заходів примусу припиняється, коли минув проміжок часу, відведений на застосування окремих заходів адміністративного припинення, наприклад, працівникам поліції заборонено застосовувати кайданки більше ніж дві години безперервного використання або без послаблення їх тиску.

Надання необхідної допомоги. Згідно з наявними міжнародними нормативними актами, про які вже йшлося, посадові особи правоохоронних органів забезпечують надання в найкоротші строки медичної й іншої допомоги особам, що постраждали внаслідок застосування сили (ст. 5с Основних принципів застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку), або ж особам, які затримані (ст. 6 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку). Крім того, зазначені акти визначають, що самі посадові особи правоохоронних органів забезпечують надання медичної допомоги жертвам правопорушень або нещасних випадків, що відбуваються в ході правопорушень.

Вітчизняним законодавством України також передбачено надання потрібної допомоги з боку працівників правоохоронних органів тим особам, які постраждали внаслідок застосування заходів примусу. Наприклад, ч. 4 ст. 43 Закону України «Про національну поліцію України» регламентує, що поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали внаслідок застосування заходів примусу. Також ч. 3 та ч. 12 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначає, що всі особи, щодо яких були застосовані заходи фізичного впливу, спеціальні засоби або вогнепальна зброя, підлягають обов'язковому медичному огляду, а в разі потреби адміністрація місця попереднього ув'язнення зобов'язана негайно подати допомогу потерпілим. Аналогічні положення містяться й у ч. 4 ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу («у разі необхідності адміністрація колонії зобов'язана надати допомогу потерпілим»). У Законі України «Про національну гвардію України» відповідні положення сформульовані так: «військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані у кожному випадку застосування спеціальних засобів у найкоротші строки забезпечити надання потерпілим домедичної допомоги, повідомивши лікарів і медичні заклади, який засіб застосовано» (ч. 3 ст. 15). Допомога повинна бути надана всім особам, які постраждали від застосування заходів примусу (тим, що посягають, затримуються, стороннім особам), незалежно від того, правомірно чи неправомірно був застосований примус.

Тут може виникнути питання, що розуміється під невідкладною медичною допомогою. Міжнародні акти в цій сфері встановлюють, що медична допомога у цьому контексті розуміється

«послуги, що надаються будь-яким медичним персоналом, включаючи лікарів-практиків, що мають належне посвідчення, і медичний допоміжний персонал, виявляється в разі потреби або в відповідь на прохання» [20]. Вітчизняна нормативна основа має на увазі різноманітні види медичної допомоги: невідкладна медична допомога (Закон України «Про Національну поліцію України»), домедична допомога (Закон України «Про Національну гвардію України»), необхідна перша медична допомога (Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»), обов'язковий медичний огляд (Закон України «Про попереднє ув'язнення»), або просто допомога (Кримінально-виконавчий кодекс). Іншою допомогою можуть бути виклик карети швидкої допомоги або доставляння особи, що постраждала, в медичний заклад, переведення постраждалих у безпечне місце тощо.

Доповідь про застосування заходів примусу та про негативні наслідки їх застосування. Ця стадія провадження із застосування заходів примусу має два етапи: перший – це повідомлення правоохоронцем свого керівника про застосування заходу, а другий – це повідомлення керівника або прокурора про негативні наслідки такого застосування.

Застосування заходів примусу: фізичної сили, спеціальних засобів і, особливо, вогнепальної зброї проти людини може призвести до негативних наслідків для стану її здоров'я, а іноді й життя. Тому законодавством України передбачено повідомлення не тільки про наслідки, але і про кожен факт застосування. Наприклад, ч. 11 ст. 18 Закону «Про попереднє ув'язнення» визначає, що працівник місця попереднього ув'язнення, який застосував заходи фізичного впливу або спеціальні засоби примусу, рапортом повідомляє про це безпосереднього начальника для негайного сповіщення прокурора. Кримінально-виконавчий кодекс у ст. 106 врегулює, що «про застосування фізичної сили, спеціальних засобів та гамівної сорочки доповідається в рапорті начальникові колонії. Про кожний випадок застосування зброї складається рапорт і негайно повідомляється прокурор та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини». Закон України «Про Національну гвардію України» у п. 3. ч. 3 ст. 15 визначає, що військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані доповісти своєму безпосередньому командирі (начальнику) про самотійне застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки для повідомлення прокурору. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» у ст. 9 визначає, що про застосування фізичної сили, спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї військовослужбовець Служби правопорядку протягом 24 годин зобов'язаний письмово доповісти безпосередньому начальнику для повідомлення прокурора у встановленому законом порядку.

Водночас окремо в нормативних актах врегулюється повідомлення керівника або прокурора про негативні наслідки застосування вказаних заходів примусу. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію України» визначає, що поліцейський зобов'язаний письмово повідомити свого керівника, а той зобов'язаний повідомити прокурора про завдання особі тілесних ушкоджень унаслідок застосування фізичної сили (ч. 2 ст. 44). Також якщо поліцейський заподіяв особі поранення або каліцтво внаслідок застосування до неї спеціального засобу, керівник такого поліцейського зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного прокурора (ч. 6 ст. 45). Закон «Про попереднє ув'язнення» регламентує, що про поранення або смерть, заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу або спеціальних засобів, адміністрація місця попереднього ув'язнення повинна негайно письмово повідомити прокурора (ч. 14 ст. 18). Подібні положення встановлені і Законом «Про Національну гвардію України», зокрема про поранення або смерть, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки, військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані негайно письмово доповісти безпосередньому командирі (начальнику) для повідомлення прокурору (ч. 4 ст. 15).

Необхідність негайного повідомлення прокурора про наслідки застосування заходів примусу визначається тим, що представники прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [21]. Повідомлення прокурора, як правило, здійснюється опосередковано, а саме працівник правоохоронного органу, який діяв індивідуально і застосував захід примусу, повідомляє безпосереднього керівника (начальника), і вже тільки потім начальник органу або установи повідомляє прокурора. Інформуватись можуть й інші посадові особи, наприклад, керівники місцевих органів влади, керівник СБУ.

На місці події, тобто на місці застосування заходів примусу з метою встановлення істини щодо подій, які сталися, можуть бути проведені невідкладні процесуальні дії, такі як охорона місця події, встановлення свідків події, вилучення зброї та боєприпасів у співробітника, який їх

застосував тощо.

Відповідно до положень ст. 5с Основних принципів застосування сили і вогнепальної зброї ООН посадові особи з підтримання правопорядку забезпечують, щоб родичі або близькі друзі поранених або тих, що постраждали, повідомлялись у найкоротші строки. Зважаючи на те, що слідування принципам міжнародно-правових угод є однією з найважливіших особливостей правової держави, навіть якщо такі акти мають ознаки м'якого права, така норма, як негайне повідомлення родичів або близьких постраждалих внаслідок застосування заходів примусу, повинна бути відображена в чинному законодавстві України, оскільки воно не встановлює прямого зв'язку між наслідками застосування заходів примусу і негайним повідомленням родичів або близьких осіб поранених або вбитих.

І завершальною дією у стадії є подання процесуальних документів про застосування заходів примусу. Відповідно до положень ст. 6, 11f, 22 Основних принципів ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї, про які вже йшлося, уряди і правоохоронні органи встановлюють ефективні процедури подання і розбору рапортів щодо всіх інцидентів, коли посадові особи з підтримання правопорядку застосовують вогнепальну зброю під час виконання службових обов'язків, а також якщо застосування посадовими особами з підтримання правопорядку сили або вогнепальної зброї призводить до поранення або смерті. Ці основоположні принципи закладені і в чинному законодавстві України.

Письмово застосування заходів примусу може бути оформлено рапортом, протоколом або актом. Принципової різниці щодо оформлення факту застосування рапортом чи протоколом немає. В протоколі мають бути зазначені: місце, час, підстави, особа, до якої застосовувалися зазначені заходи і які саме, наслідки, характер поданої потерпілому допомоги та всі інші обставини їх застосування. Може оформлятися застосування й актом, наприклад, у разі застосування кайданків. Акт застосування кайданків оформляється так само, як і рапорт або протокол про застосування спеціальних засобів або зброї. Єдина різниця в тому, що в цей акт повинні вноситись прізвища та адреси понятих (у разі їх наявності). Під час спеціальної операції письмові документи повинні складати і керівники операції, і конкретні виконавці – кожен про свої дії.

Висновки. Будь-який державний примус є дуже гострою зброєю, оскільки він так чи інакше обмежує свободу тих, до кого застосовується, суттєво порушує їх права та інтереси. Тому він може застосовуватися лише там і такою мірою, наскільки він дійсно необхідний. Щоб уникнути його неправомірного використання, держава суворо регламентує порядок його застосування, надаючи тим, на кого він поширюється, необхідні гарантії.

Список використаних джерел

1. Шкарупа В. К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса : Держ. ун-т ім. І. І. Мечникова, 1996. 57 с.
2. Фролов А. С. Гарантії забезпечення прав громадян при примененні огнестрельного озброєння і сили державними органами по підтриманню правопорядку. *Науково-практична конференція, посвячена пам'яті проф. Федорова К. Г. (г. Запоріжжя, 12-13 юн. 1996 г.): тез. докл.* Запоріжжя, 1996. С. 159–163.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. М. : Юр. лит, 1981. Т. I. 360 с.
4. Шахов І. Б. Юридичний процес як інституціональна система. *Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези доп. та наук. повідомлень Респ. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–11 листоп. 1995 р.)*. Харків : УДЮА, 1995. С. 44–46.
5. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. у 2-х т. Київ : Вид-во «Юрид. думка», 2004. Т. 1. Заг. ч. 584 с.
6. Коваль Л. Адміністративне право України. Київ, 1994. 154 с.
7. Советское административное право : учеб. ; под ред. Р. С. Павловского. Киев : Вища школа, 1986. 416 с.
8. Фролов О. С. Порядок прийняття управлінського рішення щодо застосування заходів фізичного примусу : зб. наук. праць ЗДМУ. Вип. 5: *Доповіді учасників міжнародної наукової конференції «Влада та культура» (м. Запоріжжя, 21–22 квіт. 1999 р.)* : у 2-х ч. Запоріжжя : РВП «Видавець», 1999. Ч. 1. С. 50–53.
9. Фролов О. С. Проблеми звуження сфери використання органами внутрішніх справ засобів, що можуть вбити або поранити. *Концепція формування законодавства України : матеріали III Міжрегіон. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, листопад 1998 р.)* : наук. статті. Запоріжжя : Держ. ун-т, 1999. С. 71–73.
10. Фролов О. С., Кірмач Л. А. Відповідність національної системи підготовки посадових осіб по підтриманню правопорядку на здатність дій щодо застосування сили – міжнародному законодавству. *Концепція формування законодавства України : матеріали III Міжрегіон. наук.-практ. конф. (листопад 1998 р.)* : наук. статті. Запоріжжя : Держ. ун-т, 1999. С. 52–55.

11. Яхонтов В. О. Шляхи удосконалення початкової професійної підготовки. *Проблеми підвищення рівня підготовки кадрів для органів внутрішніх справ : матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 10–11 груд. 1992 р.)*. Київ : УАВС, 1993. С. 83–87.
12. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для юрид. вузів і факультетів ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Право, 1997. 368 с.
13. Жушман В. П. Профілактика правонарушень в умовах переходу к ринку. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку* : короткі тези доп. та наук. повідомлень Республік. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–11 листоп. 1995 р.) Харків : УДЮА, 1995. С. 167–168.
14. Журавлев М. П. Законодательное определение обстоятельств, исключающих преступность деяния, и его значение для правоохранительной практики. *Проблеми науки та правоохоронної практики*: зб. наук. праць. Київ УАВС, 1994. С. 280-289.
15. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : наказ МВС України від 01.02.2016 р. № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16>.
16. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: Принципи ООН. Міжнародний документ від 07.09.1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv.
17. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
18. Гавриш С. Б. Действие в экологических преступлениях. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку* : короткі тези доп. та наук. повідомлень Респ. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–11 листоп. 1995 р.) Харків : УДЮА, 1995. С. 260–262.
19. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

Надійшла до редакції 15.03.2021

References

1. Shkarupa, V. K. (1996) Dokazuvannia ta dokazy v administratyvno-prymusovii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav (militii) [Proof and evidence in the administrative and coercive activities of law enforcement agencies (militia)] : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.07 / Odes. derzh. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa. 57 s. [in Ukr.]
2. Frolov, A. S. (1996) Garantii obespecheniya prav grazhdan pri primenenii ognestrel'nogo oruzhiya i sily dolzhnostnymi litsami po podderzhaniyu pravoporyadka [Guarantees for ensuring the rights of citizens in the use of firearms and force by law enforcement officials]. *Nauchno-prakticheskaya konferentsiya, posviashchennaya pamyati prof. Fyodorova K. G. (g. Zaporozhye, 12–13 iyun. 1996 g.)* : tez. dokl. Zaporozhye : ZGU. S. 159–163. [in Russ.]
3. Alekseyev, S. S. (1981) Obshchaya teoriya prava [General Theory of Law] : v 2-kh t. M. : Yur. lit. T. I. 360 s. [in Russ.]
4. Shakhov, I. B. (1995) Yurydychnyy protses yak instytutsionalna systema [The legal process as an institutional system]. *Pravova derzhava Ukrayina: problemy, perspektivy rozvytku: Korotki tezy dopovidey ta naukovykh povidomlen Resp. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 9–11 lystop. 1995 r.)*. Kharkiv : UDYuA. S. 44–46. [in Ukr.]
5. Averyanov, B. B. (2004) Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative Law of Ukraine]. Akademichnyy kurs : pidruch. : u 2-kh t. Zah. ch. Kyiv : Vyd-vo “Yuryd. Dumka”. T. 1. 584 s. [in Ukr.]
6. Koval, L. (1994) Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative Law of Ukraine]. Kyiv : Osnovy. 154 s. [in Ukr.]
7. Sovetskoye administrativnoye pravo [Soviet administrative law] : ucheb. Pod red. R.S. Pavlovskogo. Kiyev : Vyshcha shkola, 1986. 416 s. [in Russ.]
8. Frolov, O. S. (1999) Poryadok pryunyattya upravlinskoho rishennya shchodo zastosuvannya zakhodiv fizychnoho prymusu [The procedure for making a management decision on the use of physical coercion measures] : zb. nauk. prats ZIDMU. Vyp. 5: Dopovidi uchastnykiv mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Vlada ta kultura» (v. Zaporizhzhya, 21–22 kvit. 1999 r.): u 2-kh ch. Zaporizhzhia : RVP “Vydavets”, ch. 1. S. 50-53. [in Ukr.]
9. Frolov, O. S. (1999) Problemy zvuzhennia sfery vykorystannya orhanamy vnutrishnikh sprav zasobiv, shcho mozhut vbyty abo poranyty [Problems of narrowing the scope of use by law enforcement agencies of tools that can kill or injure]. *Kontsepsiya formuvannya zakonodavstva Ukrayiny : materialy III Mizhrehion. nauk.-prakt. konf. (m. Zaporizhzhya, lystopad 1998 r.)*. Nauk. statii. Zaporizhzhya : Derzh. un-t. S. 71–73. [in Ukr.]
10. Frolov, O. S., Kirmach, L. A. (1999) Vidpovidnist natsionalnoi systemy pidhotovky posadovykh osib po pidtrymanniu pravoporiadku na zdattist dii shchodo zastosuvannya syly – mizhnarodnomu zakonodavstvu. *Kontsepsiia formuvannya zakonodavstva Ukrainy* [Compliance of the national system of

training law enforcement officials for the ability to act with force - international law. The concept of formation of the legislation of Ukraine] : materialy III mizhrehion. nauk.-prakt. konf. (lystopad 1998 r.). Naukovi statyi. Zaporizhzhia. [in Ukr.]

11. Yakhontov V. O. Shlyakhy udoskonalennya pochatkovoyi profesiyanoi pidhotovky [Ways to improve the initial training] *Problemy pidvyshchennya rivnyia pidhotovky kadriv dlia orhaniv vnutrishnikh sprav : materialy nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 10–11 hrud. 1992 r.) Kyiv : UAVS, 1993. S. 83–87. [in Ukr.]

12. Kryminalne pravo Ukrayiny [Criminal Law of Ukraine]. Zahalna chastyna : pidruch. dlia yuryd. vuziv i fak.; za red. M.I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiya. Kharkiv : Pravo, 1997. 368 s. [in Ukr.]

13. Zhushman, V. P. (1995) Profilaktika pravonarusheniy v usloviyakh perekhoda k rynku [Prevention of offenses in transition to the market conditions]. *Pravova derzhava Ukraina: problemy, perspektyvy rozvytku: Korotki tezy dopovidei ta naukovykh povidomlen respublikanskoj naukovykh konferentsii (m. Kharkiv, 9–11 lystop. 1995 r.)*. Kharkiv : Pravo. S. 167–168. [in Russ.]

14. Zhuravlyov, M. P. (1994) Zakonodatelnoye opredeleniye obstoyatelstv, iskluchayushchikh prestupnost deyaniya, i ego znacheniye dlya pravookhranitelnoy praktiki [Legislative definition for the circumstances excluding criminality of act, and its value for law enforcement practice]. *Problemy nauky ta pravookhoronnoi praktyky* : Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv : UAVS. S. 282. [in Russ.]

15. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroyeyu [On the approval of the Instructions on Security Measures in the Handling of Weapons] : nakaz MVS Ukrayiny vid 01.02.2016 № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16>. [in Ukr.]

16. Osnovni pryntsypy zastosuvannya syly ta vohnepalnoyi zbroi posadovymy osobamy z pidtrymanna pravoporiadku: Pryntsypy OON [Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials: UN Principles]. Mizhnarodnyi dokument vid 07.09.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv. [in Ukr.]

17. Kodeks povedinky posadovykh osib z pidtrymanna pravoporiadku : Rezoliutsiia 34/169 Heneralnoi Asamblei OON [Code of Conduct for Law Enforcement Officials: UN General Assembly Resolution 34/169] vid 17.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

18. Havrysh, S. B. (1995) Deistviye v ekologicheskikh prestupleniyakh [Action in environmental crimes]. *Pravova derzhava Ukrayina: problemy, perspektyvy rozvytku: Korotki tezy dopovidei ta naukovykh povidomlen respublikanskoj naukovykh konferentsiyi (m. Karkiv, 9–11 lystop. 1995 r.)*. Kharkiv. S. 260–262. [in Russ.]

10. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine] vid 14.10.2014. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. [In Ukr.].

SUMMARY

Yuriy Yu. Paida, Denys A. Savchuk. Procedure for the use of physical force, special means and firearms. The article addresses the issue of guarantees the individual rights and in the scope of coercion. These guarantees should be a reliable protection against possible unlawful actions by officials in the course of coercion and operate in order not create unnecessary obstacles to rapid response. As a rule, the guarantee of individual rights take effect either upon application or after its application to the individual. Therefore, it is emphasized that legal means of preventive action play a special role in ensuring the rights of citizens in the process of applying administrative and coercive measures.

The types of proceeding classifications concerning the use of coercive measures in the scientific and educational literature are discussed in detail. They are carried out on various grounds, but the most common is the classification depending on the nature of the administrative case, of the traditional separation of non-jurisdictional administrative proceedings and jurisdictional administrative proceedings.

Emphasis is placed on the study of their main stages of implementation: deciding or obtaining permission to use coercive measures; warning of intent to use coercion; providing necessary assistance; prompt report on the negative consequences of coercion measures use and the submission of procedural documents on the application of appropriate measures and others

It is noted that any state coercion is a very sharp weapon, because it restricts the freedom of those it is applied to and significantly violates their rights and interests in one way or another. Therefore, it could be applied only there and to the extent that it is really necessary. In order to avoid its misuse, the state strictly regulates the procedure for its application, providing necessary guarantees to those it is applied to.

Keywords: *administrative coercion measures, guarantees of individual rights, proceedings for the application of coercive measures, classification of proceedings, stages of proceedings.*